

Віталій Микитин,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри цивільного права
і процесу юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ІНСТИТУТ УСИНОВЛЕННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНА ФОРМА ВЛАШТУВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

Проаналізовано деякі аспекти одного з найважливіших інститутів сімейного права – усиновлення. Досліджено усиновлення як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, яка найбільш сприяє виконанню завдань сімейного законодавства щодо забезпечення кожної дитини сімейним вихованням.

Ключові слова: усиновлення, усиновлювач, усиновлений, принципи усиновлення, влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, таємниця усиновлення.

Микитин В.

Институт усыновления как приоритетная форма устройства детей-сирот и детей лишенных родительской опеки

Проанализированы некоторые аспекты одного из важнейших институтов семейного права – усыновления. Исследовано усыновление как форму устройства детей-сирот и детей, лишенных родительского попечения, которая наиболее способствует решению задач семейного законодательства об обеспечении каждого ребенка семейным воспитанием.

Ключевые слова: усыновление, усыновитель, усыновленный, принципы усыновления, устройство детей, лишенных родительской опеки, тайна усыновления.

Мукутун V.

Institute for adoption as a priority form of placement of children-orphan and children deprived of parental care

The article is devoted to some aspects of one of the most important institutions of family law - adoptions. Investigational adoption as form of arranging of children-orphan and children, deprived paternal anxiety, which is most instrumental in implementation of tasks of domestic legislation in relation to providing of every child domestic education.

Keywords: adoption, adopted, principles of adoption, the device of children deprived of parental care, the secrecy of adoption.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Діти залишаються однією з найбільш незахищених верств населення. Інститут усиновлення як пріоритетна форма сімейного виховання дітей, які залишились без турботи батьків, відомий усім правовим системам. Визначальною ідеєю інституту усиновлення є турбота про дітей, які втратили батьків або з тих чи інших причин позбавлені батьківського піклування, створення для них середовища, яке є характерним для сім'ї. Усиновлення небезпідставно називають найкращою формою влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в результаті якої вони вибувають із системи державної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, що позбавлена батьківського піклування і отримують сім'ю, стають її рівноправними членами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Науково-теоретичне підґрунтя статті склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених радянського та сучасного періодів у галузях сімейного, адміністративного, цивільного, конституційного права, державного управління. На сьогодні день видатними науковцями сімейного права незалежної України є З. В. Ромовська, Ю. С. Червоний, О. В. Калітенко, Г. С. Волосатий, М. А. Логвинова, В. С. Яковенко та ін. Більшість науковців досліджували розвиток сімейного права взагалі, тому безпосередньо інститут усиновлення є малодослідженим в літературі. Але незважаючи на значний науковий інтерес до зазначеного кола питань, комплексного всебічного дослідження основних питань щодо влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не проводилося.

Формування цілей статті. Мета даної статті полягає у дослідженні деяких аспектів одного із найважливіших інститутів сімейного права – усиновлення.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Усиновлення – один з найдревніших інститутів сімейного права, існуючий тисячоліттями у законодавстві більшості країн світу. У незалежній Україні усиновлення виступає пріоритетною формою влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Головна ідея інституту усиновлення полягає у турботі про дітей, які позбулися батьків або з інших причин позбавлені батьківського піклування, яке є характерним для сім'ї. При цьому, сутність усиновлення відповідає й інтересам усиновителів, оскільки надає можливість особам, які не мають дітей, задовольнити природні почуття батьківської любові, потребу у батьківстві та материнстві, а отже усиновлення здійснюється на добровільних засадах, коли кандидати в усиновителів виявили бажання виховувати дітей, які усиновлюються, та виявляти про них турботу. Основним принципом, який слідує із законодавства України у своїх вимогах до усиновителя, – це здатність здійснювати належне виховання та утримання дитини.

В українському законодавстві врегульовано чіткий порядок та пріоритетність влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ю на виховання. Але слід визнати, що в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, який містив би системний поняттєвий апарат законодавчого регулювання форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

У Сімейному Кодексі України немає окремої статті, яка безпосередньо визначала б перелік форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У Сімейному Кодексі, а саме у розділі IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» врегульовано наступні форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: усиновлення, опіка та піклування, дитячий будинок сімейного типу, прийомна сім'я, патронат. При цьому, у ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1] до форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, віднесено: усиновлення, встановлення опіки та піклування, передачу до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Сім'я є найголовнішим та найкращим осередком для благополучного розвитку дитини, Сімейний кодекс як нормативно-правовий акт, який виступає регулятором сімейно-правових відносин, містить норми, які закріплюють права, свободи дітей. Конституція України гарантує дітям усі права, необхідні для їхнього розвитку і життя [2]. Ст. 52 Конституції України покладає на державу вирішення питань щодо утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Сімейний Кодекс України називає усиновлення однією з форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування, поряд з опікою та піклуванням, а також патронатом. За допомогою усиновлення усуваються обставини, несприятливі для формування особистості дитини, і створюються умови, найближчі до тих, що складаються у сім'ї.

Одним з основних національних нормативно-правових актів, що закріплюють принципи захисту прав і свобод дитини, у тому числі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є Закон України «Про охорону дитинства» [3]. Цей закон складається з восьми розділів та визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, встановлює основні засади державної політики у цій сфері. У цьому Законі визначаються основоположні права та свободи дитини; права, обов'язки та відповідальність батьків щодо виховання та розвитку дітей; звертається увага на те, яким чином надається державна допомога сім'ям з дітьми. Вагомим здобутком цього Закону є включення до його змісту розділу, який присвячений проблемам утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей. Зокрема, зазначається, що усиновлення (удочеріння) – оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки. Окрема увага приділяється соціальному захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [4, с. 6].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, повинні бути передані на усиновлення або влаштовані на виховання в сім'ї громадян (під опіку чи піклування, в прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу), у будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки-інтернати на повне державне утримання. Таким дітям створюються необхідні умови для всебічного і гармонійного розвитку, підготовки до самостійного життя та праці. При цьому, посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, поліцейські, працівники відповідних структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, житлово-експлуатаційних організацій, навчальних закладів, громадяни та інші

особи, яким стало відомо про факт залишення дитини без опіки (піклування) батьків, зобов'язані негайно повідомити про це органи опіки та піклування за місцем знаходження дитини.

Основоположним нормативно-правовим актом у процесі здійснення усиновлення виступає Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» № 905 від 08.10.2008 р. Цим Порядком встановлено облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, та порядок передачі дітей на усиновлення. Відповідно до вимог нормативно-правових актів України, які регламентують питання усиновлення, діяльність з усиновлення провадиться уповноваженими державою органами та посадовими особами. При цьому, забороняється будь-яка діяльність з усиновлення з метою отримання прибутків. Окремо визначаються права та обов'язки кандидатів в усиновлювачі та усиновлювачів, а також здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей [5].

Зважаючи на те, що завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення належного фізичного, інтелектуального, культурного розвитку, створення соціально-економічних і правових інститутів, діяльність яких направлена на захист прав та інтересів неповнолітніх, а особливо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, Кабінет Міністрів України постановою від 17 жовтня 2007 р. затвердив Державну цільову соціальну програму реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [6]. Таким чином, уся сукупність нормативно-правових актів, які є складовою державної політики в сфері охорони дитинства, визначає основні її засади та принципи функціонування.

Основними кандидатами щодо усиновлювачів є подружжя, оскільки вважається, що інтересам дитини в своїй більшості відповідає виховання в сім'ї. При цьому, слід наголосити, що законодавство забороняє особам, що не перебувають між собою в шлюбі, усиновити одну і ту саму дитину. Між тим, за умови, що чоловік і жінка проживають однією сім'єю, суд може постановити рішення про усиновлення ними дитини. Слід визнати, що фактичне подружжя в соціологічному сенсі складає сім'ю і може забезпечити дитині таке саме виховання, як і особи, що перебувають у зареєстрованому шлюбі, не можна забувати, що такий союз може розпастися в будь-яку мить, що може нанести дитині ще одну травму. Саме тому при вирішенні цього питання суд повинен з'ясувати всі обставини справи, вирішивши, насамперед, головне питання: наскільки таке усиновлення буде відповідати інтересам дитини.

Законодавством України передбачено до кандидатів усиновлювачів певні вимоги, що передбачено у ст. 211 СК. Так, по-перше, ними можуть бути тільки повнолітні дієздатні особи. При цьому, усиновлювач обов'язково повинен бути старшим за дитину, яку він бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років, а при усиновленні повнолітньої особи різниця у віці не може бути меншою, ніж вісімнадцять років. Цей підхід зумовлюється прагненням урівняти сім'ю, в якій буде виховуватися усиновлений, з біологічною сім'єю. Хоча слід визнати, що таким чином складається ситуація щодо штучного звуження кола осіб, які можуть бути усиновлювачами. А тому можливим та доцільним було б надати право суду скорочувати різницю у віці, при цьому обов'язково враховувати інтереси дитини.

Облік осіб, які бажають усиновити дитину, ведеться системою державних органів: відділами та управліннями районних, районної у м. Києві державної адміністрації, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад, на які покладається безпосереднє ведення справ щодо опіки та піклування, службами у справах неповнолітніх обласних, Київської міської державної адміністрації, а також Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини. Облік іноземців та осіб без громадянства, які бажають усиновити дітей, ведеться виключно урядовим органом державного управління з усиновлення та захисту прав дитини – Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

До системи органів державної влади у сфері національного усиновлення належать:

- центральні органи виконавчої влади: Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту України, Державна служба з усиновлення та захисту прав дитини;
- місцеві органи виконавчої влади: служби у справах дітей обласної, Київської міської державної адміністрації, служби у справах дітей районної, районної у місті Києві державної адміністрації, виконавчі органи районної, районної у місті ради [7, с. 124].

Діти, які можуть бути усиновленими, спеціально реєструються та оформляються на первинний, регіональний та централізований облік. Централізований облік здійснюється Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини, основними завданнями якого є координація діяльності органів і служб у справах неповнолітніх, пов'язаної з усиновленням дітей, опікою, піклуванням, влаштуванням їх у

дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї, запобігання дитячій бездоглядності і безпритульності, захист прав, свобод та інтересів дітей; формування банку даних про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, а також про кандидатів в усиновлювачі, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів. База даних про дітей, що залишилися без батьківського піклування, формується згідно з інформацією, яка надходить від керівників закладів, у яких перебувають діти, позбавлені батьківського піклування, а також посадових осіб органів опіки та піклування, служб у справах неповнолітніх районної, районної у м. Києві держадміністрації, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад. У разі зміни правового статусу дитини, яка перебуває на централізованому обліку (поновлення батьківських прав, усиновлення тощо), служба у справах дітей за місцем перебування (проживання) дитини протягом семи робочих днів повідомляє про це службу у справах неповнолітніх, де дитина перебуває на первинному обліку.

Держава фінансово підтримує усиновителів. Допомога при усиновленні дитини надається у розмірі, встановленому для виплати допомоги при народженні першої дитини. У разі усиновлення двох і більше дітей допомога надається на кожну дитину. Допомога при народженні першої дитини надається у сумі, кратній 22 розмірам прожиткового мінімуму [8]. Розглядаючи соціальні виплати на інші форми сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, бачимо, що на кожну дитину, влаштовану під опіку, піклування, дитячий будинок сімейного типу, прийомну сім'ю виплачується допомога у розмірі двох прожиткових мінімумів до досягнення повноліття, а в разі навчання – до закінчення навчання. Зрозуміло, що пріоритетна форма сімейного виховання – усиновлення є найменш фінансово захищеною [9].

Юридичні факти, що входять до складу усиновлення, створюють можливість виникнення між усиновлювачем та усиновленим родинних (батьківських) правовідносин. Факт усиновлення породжує певні правові наслідки: 1) з моменту здійснення усиновлення, а ним вважається день набрання чинності рішенням суду, припиняються особисті та майнові права і обов'язки між біологічними батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими родичами за походженням, крім випадків, передбачених законодавством; 2) з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між усиновлювачем і усиновлюваною особою; 3) усиновлювачі набувають статусу матері, батька, а усиновлені статус сина, дочки. Усиновлювачу надаються ті ж права та покладаються обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, які є у біологічних батьків. У передбачених законом випадках дитина може зберігати права, які вона мала до усиновлення. Це стосується права на пенсію, допомогу та інших соціальних виплат [10, с. 35].

Відповідно до ч. 3-4 ст. 232 СК України, усиновлення надає усиновлювачеві права і накладає на нього обов'язки щодо дитини, яку він усиновив, у такому ж обсязі, який мають батьки щодо дитини. Усиновлення надає особі, яку усиновлено, права і накладає на неї обов'язки щодо усиновлювача у такому ж обсязі, який має дитина щодо своїх батьків. Отже, підсумовуючи вищевикладене, слід підкреслити, що усиновлення тягне за собою такі ж юридичні наслідки, які настають внаслідок народження дитини, оскільки усиновлена дитина прирівнюється до рідної. Усиновлення створює цілу систему сімейно-правових відносин: між усиновлювачами і усиновленими виникають права та обов'язки, аналогічні тим, які існують між батьками і дітьми; усиновлена дитина до родичів усиновлювача набуває прав і обов'язків, які існують між кровними родичами; при народженні дітей в усиновленої дитини, між цими дітьми і усиновлювачем і його родичами, виникає правовий зв'язок, аналогічний правам і обов'язкам при кровноспорідненому зв'язку. Отже, здійснений акт усиновлення наділяє усиновлювачів правами та покладає на них обов'язки, визначені нормами сімейного законодавства, як і батьків дитини.

Безперечним є твердження, що усиновлення – це такий юридичний факт, який відноситься, безумовно, до юридичної дії, з якою пов'язується виникнення, зміна та припинення правовідносин, є дією, що здійснюється з метою досягнення конкретного правового результату. Таким чином, усиновлення є правомірним сімейно-правовим актом. Тому усиновлення є однією з підстав для виникнення сімейних прав та обов'язків.

Важливо, що усиновлення – це юридичний акт, внаслідок вчинення якого відносини між дитиною та її усиновлювачем встановлюються не на певний строк, а довічно. Це одна з ознак, що відрізняє інститут усиновлення від усіх інших форм влаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. Адже правовідносини, які виникають при усиновленні, мають безстроковий характер, на відміну від строкових правовідносин, які існують в інших формах влаштування таких дітей [11, с. 108].

Висновки. Основним завданням усиновлення є турбота про дітей, які залишилися без піклування батьків, створення для них сприятливих умов для життя і виховання в сім'ї, саме тому усиновлення дітей зараз розглядається як найкраща форма влаштування дітей, що залишилися без батьківського піклування, адже дитина внаслідок усиновлення в правовому відношенні повністю прирівнюється до рідних дітей і

вважає усиновлювачів своїми батьками. Закон змушує суворо дотримуватися процедури усиновлення і передбачає здійснення цього процесу на підставі заяви особи, яка бажає усиновити дитину і тільки за рішенням суду. Рішення про усиновлення має настільки важливе значення для дитини, усиновлювачів і батьків, що воно має прийматися у судовому порядку. Однією з найважливіших цілей усиновлення є охорона та забезпечення інтересів дітей, саме держава має здійснювати контроль за забезпеченням та виконанням цих інтересів.

Список використаної літератури

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13 січня 2005 року // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 6. – Ст. 147.
2. Конституція України: офіц. текст: (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. станом на 04 лютого 2011 р.). – К. : Мін-во юстиції України, 2006. – 124 с.
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 30. – Ст. 142.
4. Мироненко В. Забезпечення дотримання прав дітей в Україні нормами національного законодавства / В. Мироненко // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8 – С. 6.
5. Про затвердження Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: Постанова Кабінету Міністрів України № 905 від 08 жовтня 2008 року // Офіційний вісник України. – 2008. – № 79. – Ст. 126.
6. Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Постанова Кабінету Міністрів України № 1242 від 17 жовтня 2007 року // Офіційний вісник України. – 2007. – № 80. – Ст. 101.
7. Губанова О. В. До питання системи органів, які проваджують діяльність у сфері усиновлення та здійснюють нагляд за належним утриманням усиновлених дітей в Україні / О. В. Губанова // Держава та регіони. – 2009. – № 1. – С. 124–132. – (Сер. «Право»).
8. Сімейний кодекс України: офіц. текст: за станом на 08 березня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 21–22. – Ст. 135.
9. Гемерлінг І. І. Державна політика удосконалення нормативно-правової бази інституту усиновлення в Україні [Електронний ресурс] / І. І. Гемерлінг // Демократичне врядування. – 2012. – № 9. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2012_9_12.
10. Косенко Н. П. Поняття та значення усиновлення в національному законодавстві України [Електронний ресурс] / Н. П. Косенко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 4. – С. 33–40. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknivs_2013_4_7.
11. Конончук Н. М. Усиновлення як форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування за сімейним законодавством України [Електронний ресурс] / Н. М. Конончук // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – 2012. – Вип. 17. – С. 108–114. – (Сер. «Економіка і право»). Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_018_2012_17_18.

Стаття надійшла до редакції 16.06.2017.